

О.В. ГАЛЬЦОВА

Олена Володимирівна Гальцова, кандидат юридичних наук, асистент кафедри Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України

ORCID: 0000-0003-3929-5814

ЗБЕРЕЖЕННЯ КОНТАКТІВ З РОДИНОЮ ЯК ДОТРИМАННЯ ПРАВА ЗАСУДЖЕНОГО НА СІМ'Ю*

Людина, її права і свободи становлять найвищу соціальну цінність у правовій державі. Тому важливим є закріплення у окремому розділі II Конституції України прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, а також проголошення у ст. 3 Основного Закону норми, згідно з якою гарантування прав і свобод людини є головним обов'язком держави, держава відповідальна перед людиною та суспільством за свою діяльність.

Крім того, ч. 3 ст. 63 Конституції України та ч. 2 ст. 7 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК) вказує, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, які визначені законами України або встановлені вироком суду. До того ж перелік прав і свобод людини не є вичерпним, до них можуть бути віднесені й інші права та свободи, реалізація яких не суперечить меті покарання, його порядку й умовам виконання та відбування. Про це зазначається у ст. 22 Конституції України, ч. 2 ст. 107 КВК та низці міжнародних документів у сфері захисту прав людини та міжнародних стандартах поведінки із засудженими. Також ч. 1 ст. 50 Кримінального кодексу України закріплює, що покарання є заходом примусу, який застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав та свобод засудженого.

Отже, проаналізовані положення чинного законодавства України свідчать, що особа, яка засуджена до позбавлення волі, не позбавляється прав та свобод людини, зокрема й сімейних. Це, безумовно, пов'язується з тим, що право людини на сім'ю та відносини, пов'язані з реалізацією сімейних прав, мають ціннісне значення не тільки для людини, а й для держави та суспільства. Наприклад, у ст. 16 Загальної декларації прав людини та ст. 23 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, сім'я визначається як природний і основний осередок суспільства та держави. Аналогічне положення міститься й у ч. 1 ст. 3 Сімейного кодексу України (далі – СК).

Отже, з огляду на значущість цього важливого правового інституту сім'я та сімейні відносини підлягають всебічній охороні та дотриманню з боку держави стосовно будь-якої особи, в тому числі і засудженої до позбавлення волі. Зокрема, на це указано у ст. 51 Конституції України, згідно з якою сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються законом; кожна людина має право на невтручання в особисте та сімейне життя (ст. 32 Конституції України); кожна особа має право на повагу до свого сімейного життя (ч. 4 ст. 4 СК); ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, встановлених Конституцією України (ч. 5 ст. 5 СК); регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя (ч. 4 ст. 7 СК). Така ж норма міститься й у ст. 8 Європейської Конвенції захисту прав людини та основних свобод, згідно з якою кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції та ін.

До того ж у своєму рішенні Конституційний Суд України визначив, що право на сімейне життя є засадничою цінністю, необхідною для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, та розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб, тому неможливо визначити абсолютно всі види поведінки фізичної особи у сферах сімейного життя, оскільки сімейні права є частиною природних прав людини, які не є вичерпними і реалізуються в різноманітних і динамічних відносинах майнового та немайнового характеру, стосунках, явищах, подіях тощо¹.

Вказане підтверджує, що дослідження права засудженої особи на сім'ю має важливе значення як для науки кримінально-виконавчого права, так і для правозастосовної діяльності. Його досліджували у своїх працях такі науковці кримінально-виконавчого права, як О.О. Лисодед, Л.Я. Стрельбицька, А.Х. Степанюк, В.О. Човган та ін.

© О.В. Гальцова, 2019

* Стаття виконана у межах теми «Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування» НДІ ВПЗ ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України (№ державної реєстрації в УкрІНТЕІ: 0117U000281)

Тому **метою статті** є з'ясування змісту права засудженого на сім'ю, оскільки це дасть змогу дотримуватись та не порушувати одне з невід'ємних загальнолюдських прав людини. Також з огляду на те, що сім'я є важливим чинником зміцнення держави і суспільства, яка позитивно впливає на засудженого, саме родина допоможе після відбуття покарання сприяти нівелюванню негативних наслідків перебування в місцях позбавлення волі та значно полегшить його ресоціалізацію.

Науковці, які досліджували права та свободи людини, стверджують, що засуджені особи наділені відповідними суб'єктивними правами в сфері сімейних правовідносин², вони не позбавляються сімейних прав, за винятком тих обмежень, що безпосередньо витікають з факту ізоляції особи. Сімейні права засуджених належать до прав, які перебувають і під захистом міжнародних документів, хоча прямо в них не перелічуються.

У ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначено: кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції; органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Отже, в цілому сімейні права засуджених до позбавлення волі полягають у тому, що вони, як і особи, які не є засудженими, мають право на укладення чи розірвання шлюбу; на материнство та батьківство; брати участь у матеріальному забезпеченні сім'ї, настільки їй дозволяють можливості та ін.

Проте, якщо обидві особи, які вирішили узяти шлюб, перебувають у місцях позбавлення волі, таке право обмежується внаслідок неможливості вільного пересування за межами установ виконання покарань та заборону перевезення однієї особи до іншої, бо вимагає одночасної присутності в одному місці як нареченого, так і нареченої. Але внаслідок перебування в умовах ізоляції засуджена особа обмежується у питаннях виховання дітей, у самовизначенні родини, прийнятті важливих рішень тощо.

Необхідною є повага права засудженого на сім'ю, тому на державу має покладатися на обов'язок сприяти нормальному розвитку зв'язків із сім'єю та поважати сімейне життя осіб, засуджених до позбавлення волі³, а діяльність держави повинна бути спрямована на збереження контактів із родиною, що знаходиться на волі. Отже, повага до сімейного життя засуджених осіб означає збереження зв'язків між батьком, матір'ю і дітьми усередині одного шлюбу, а також між бабусею, дідусем і онуками, незалежно від того, «оформлена за законом» чи «не оформлена за законом» сім'я (ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

У міжнародних стандартах поведінки із засудженими та Європейських пенітенціарних (в'язничних) правилах⁴ (далі – ЄПП) вказується на наступні основні механізми збереження контактів з родиною: 1) листування; 2) побачення; 3) телефонний зв'язок; 4) дозвіл відвідувати рідних або тимчасове умовне звільнення.

Наприклад, ув'язненим необхідно дозволяти максимально часто спілкуватися поштою, по телефону або в інші способи спілкування зі своїми родинами, іншими особами та представниками зовнішніх організацій; необхідно дозволяти також відвідування ув'язнених зазначеними особами (п. 24.1. ЄПП); контакти та відвідування можуть бути обмежені або поставлені під контроль, якщо це необхідно для продовження кримінального розслідування, підтримки порядку та безпеки, запобігання кримінальним злочинам та захисту жертв злочинів, проте такі обмеження, включаючи спеціальні обмеження, визначені судовим органом, повинні допускати прийнятний мінімальний рівень контактів (п. 24.2. ЄПП).

У національному законодавстві потрібно визначити національні та міжнародні органи і посадові особи, контакти ув'язнених з якими не обмежуються (п. 24.3. ЄПП); візити мусять бути організовані таким чином, аби надати ув'язненим можливість максимально природно підтримувати та зміцнювати сімейні стосунки (п. 24.4. ЄПП).

Адміністрація пенітенціарних установ мусить сприяти ув'язненим підтримувати адекватні контакти із зовнішнім світом та надавати їм із цією метою відповідну матеріальну підтримку (п. 24.5. ЄПП); будь-які відомості про смерть або важку хворобу будь-кого з близьких родичів мусять бути негайно повідомлені ув'язненому (п. 24.6. ЄПП).

Завжди, коли це дозволяють обставини, ув'язненому має бути дозволено із супроводом або самостійно залишати пенітенціарну установу для відвідування хворого родича, присутності на похованні або з інших гуманітарних мотивів (п. 24.7. ЄПП); ув'язненим має бути дозволено негайно повідомляти свої родини про ув'язнення або переведення до іншої пенітенціарної установи, а також про будь-яку важку хворобу або отриману травму (п. 24.8. ЄПП); при прийомі ув'язненого до пенітенціарної установи, смерті або тяжкій хворобі та при отриманні ним важкої травми або доправленні ув'язненого до лікарні адміністрація мусить, якщо тільки ув'язнений не забажає не робити цього, негайно поінформувати дружину (чоловіка) або партнера ув'язненого, або, якщо ув'язнений неодружений, найближчого родича або іншу особу, раніше визначену ув'язненим (п. 24.9. ЄПП).

Отже, побачення засуджених із членами родини та можливість отримання відпустки повинні займати важливе місце у розподілі ресурсів та повсякденному житті установи виконання покарань. Відпустки відіграють значну роль у зміцненні зв'язків з родиною та полегшують соціальну реінтеграцію засуджених. Вони також сприяють створенню атмосфери гуманності в місцях позбавлення волі та мають якомога ширше використовуватись в установах виконання покарань. На думку фахівців, короткотривалі відпустки, коли засудже-

на має можливість поїхати за межі місць позбавлення волі та зустрітися із рідними, близькими, попереднім оточенням дозволяють пом'якшити ізоляцію від суспільства, закріпити позитивні соціальні зв'язки. Тому важливим є аспект політики щодо надання відпусток, щоб підтримувати тісну взаємодію з персоналом та зовнішніми організаціями для поліпшення розуміння її цілей та підвищення ефективності як складової частини режиму виправного впливу.

ЄСПП також визнають, що візити членів родини до в'язня, надання відпусток повинні мати обов'язковий характер у повсякденній роботі виправних установ, а тюремна відпустка має особливе значення в зміцненні сімейних зв'язків, полегшенні соціальної адаптації після звільнення, створенні гуманності у в'язницях.

Особливо важливими при повазі засудженої особи права на сім'ю є необхідність зняття всіх обмежень у спілкуванні з дитиною, матір'ю, батьком, які опинилися в місцях позбавлення волі та перегляду у зв'язку з цим законодавства, що стосується осіб, заарештованих чи позбавлених волі за вироком суду⁵. На це указує низка норм національного законодавства. Зокрема, фізична особа має право на підтримання зв'язків з членами своєї сім'ї та родичами незалежно від того, де вона перебуває (ч. 3 ст. 291 Цивільного кодексу України); мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, крім випадків, коли таке право обмежене законом (ст. 153 СК). Тому якщо в останньому випадку особа, яка відбуває покарання в місцях позбавлення волі, не позбавлена батьківських прав, вона має право на спілкування із своїми батьками та дітьми.

Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) вказує на деякі порушення збереження контактів з родиною під час відбування покарання у виді позбавлення волі в Україні. Зокрема, у своїх рішеннях ЄСПЛ вказує, що важливим є право засуджених на повагу до їх сімейного життя, яке забезпечується наданням державними органами можливості або, за потреби, допомоги у підтриманні зв'язків зі своїми близькими. Тому обмеження, які стосуються кількості побачень з родичами, нагляду за такими побаченнями або, якщо це виправдовується характером злочину, є втручанням у права засудженого за ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Основними видами порушень права засуджених та осіб, взятих під варту, на повагу до сімейного життя в Україні, зафіксованих у рішеннях ЄСПЛ, є: відмова у переведенні засудженого ближче до місця проживання його рідних (рішення у справі «Вінтман проти України»)⁶; обмеження частоти та тривалості побачень, кількість осіб, які одночасно можуть бути присутні на побаченні, та спосіб їх проведення (рішення у справі «Тросін проти України»)⁷ та ін.

У національному кримінально-виконавчому законодавстві з метою реалізації батьківських прав засуджених встановлено можливість створення при виправних колоніях, де відбувають покарання жінки, будинку дитини (ст. 141 КВК). Жінка має право проживати разом з дитиною в будинку дитини, а якщо такого бажання вона не виявляє, то їй має бути надано право без обмежень спілкуватись зі своєю дитиною. Крім того, щоб підтримувати стосунки зі своєю сім'єю, їй надається право на побачення, право на телефонні розмови без обмеження їх кількості під контролем адміністрації, а також користуватися глобальною мережею Інтернет (ч. 5 ст. 110 КВК). Право засудженого на сім'ю забезпечується і короточасними виїздами за межі виправних і виховних колоній (ст. 111 КВК) та одержанням засудженими посилок і бандеролей без обмеження їх кількості (ст. 112 КВК). Якщо засуджений у місцях позбавлення волі не порушує встановленого порядку виконання покарання і має сім'ю, після відбуття шести місяців строку покарання він може проживати за межами гуртожитку зі своїми сім'ями за постановою начальника виправного центру (ст. 59 КВК) та ін.

Усе це, безперечно, є важливими правовими заходами держави, які спрямовані на можливість хоч і мінімально, але все ж таки брати участь засудженій особі до позбавлення волі в реалізації свого права на сім'ю, яке проголошене в Конституції України, інших законах та низці міжнародних документів у сфері захисту прав людини.

На нашу думку, повага права засудженого на сім'ю, зокрема, яке проявляється у підтриманні ним зв'язків із родиною під час відбування покарання у виді позбавлення волі, має неоцінене значення як для самої засудженої особи, так і для суспільства. Це надає можливість не тільки реалізувати їх право на сім'ю у межах чинного законодавства, а й сприяє їх успішній ресоціалізації, оскільки є доведеним фактом, що тривале позбавлення волі сприяє десоціалізації засуджених. Внаслідок ізоляції у засуджених до позбавлення волі можуть виникати різні проблеми психологічного характеру (включаючи втрату почуття власної гідності та погіршення соціальних навичок), вони все більш відчують себе віддаленими від суспільства, у яке більшість засуджених з часом має повернутись.

Тому порушення персоналом установи виконання покарань поваги права на сім'ю засуджених, що проявляється у безпідставному обмеженні спілкування контактів із сім'єю, може призвести до розриву сімейних відносин та втрати сім'ї. Після звільнення з місць позбавлення волі особи, які не мають родини, можуть зіштовхнутися із низкою проблем: *соціально-побутового характеру* (відсутність житла чи роботи); *психологічного характеру* (відчуття того, що суспільство їх не приймає, відсторонення від них друзів чи колишніх знайомих); *економічного характеру* (відсутність коштів на задоволення своїх мінімальних потреб) та ін. і тому ресоціалізація цих осіб стає майже неможливою.

Зв'язок із сім'єю має велике психологічне значення для засудженої особи. Сам факт наявності сім'ї безпосередньо позитивно впливає на настрій та бажання скоріше вийти на волю, щоб після звільнення працювати та допомагати сім'ї. І навпаки, відсутність сім'ї створює психологічну напругу, обумовлює агресивну поведінку, систематичні порушення порядку та умов відбування покарання, а отже, суттєво впливає на процес виправлення засуджених⁸.

Особливо негативними наслідками втрати родини внаслідок порушення права на сім'ю можуть бути для неповнолітніх осіб та жінок у зв'язку з їх віковими чи біологічними особливостями. На думку психологів, саме ця категорія засуджених має особливу потребу в сім'ї після відбуття покарання. Чим більш різнобічним та міцним є зв'язок із зовнішнім світом, тим менший вплив на поведінку засудженого справляють норми асоціального суспільства в місцях позбавлення волі⁹. Тому нерідко такі особи, які втратили сім'ю, можуть знаходити підтримку серед інших колишніх засуджених, які не стали на шлях виправлення, починають вживати алкогольні або наркотичні речовини чи опиняються на вулиці та знову вчиняють тяжкі чи особливо тяжкі злочини.

Отже, вирішити окреслені питання можливо шляхом подальшого удосконалення національного кримінально-виконавчого законодавства та усунення суперечностей у чинному законодавстві з метою безумовного дотримання права засуджених на сім'ю. Крім того, діяльність персоналу установ виконання покарань повинна бути спрямована на всебічну повагу та дотримання права засудженого на сім'ю, не припускати безпідставного обмеження права у спілкуванні із членами родини, зокрема, щоб це не призвело до втрати засудженим зв'язків із сім'єю. Необхідно вжити й низку економічних заходів з боку держави, спрямованих на створення належних умов для реалізації сімейних прав, які полягають у достатньому фінансуванні, щоб побачення із родиною відбувалися в належних та комфортних умовах.

¹ Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України. URL: <http://www.kadrovik01.com.ua/regulations/2343/2544/291486/>

² Правознавство: підручник / авт. кол.: Демський С.Е., Ковальський В.С., Колодій А.М. (керівник авт. кол.) та інші; за ред. В.В. Копейчикова. 7-е вид., стер. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 736 с. С. 63. URL: http://librarium.hmarka.net/правознавство_копейчиков_підручник.html

³ Рішення по справі «Marckx v. Belgium». URL: european-court.eu/uploads/ECHR_Marckx_v_Belgium_13_06_1979.doc

⁴ Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032

⁵ Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. 3-тє вид., перероб. і доп. / З.В. Ромовська. Київ: Правова Єдність, 2009. С. 227.

⁶ Рішення у справі «Вінтман проти України». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-147326>

⁷ Рішення у справі «Тросін проти України». URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_940

⁸ Михлин А.С. Роль социальных и демографических свойств личности в исправлении и перевоспитании осужденных к лишению свободы / А.С. Михлин. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1970. С. 58–88.

⁹ Антонян Ю.М. Личность пре ступника / Ю.М. Антонян, В.Н. Кудрявцев, В.Е. Эминов. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. 366 с. С. 320.

Резюме

Гальцова О.В. Збереження контактів з родиною як дотримання права засудженого на сім'ю.

Розглядається право засудженого на сім'ю та його зміст, аналізуються міжнародні документи у сфері захисту прав і свобод людини, міжнародні стандарти поводження із засудженими та національне кримінально-виконавче законодавство, вказується на значущість сім'ї в житті людини та її позитивний вплив на поведінку особи, наведено думки науковців щодо цього, окреслюється важливість збереження контактів з родиною як для суспільства, так і для ресоціалізації засудженого, наводяться приклади негативних наслідків для засудженої особи при порушенні права на сім'ю, висловлюються пропозиції щодо заходів по забезпеченню контактів з родиною.

Ключові слова: права і свободи, засуджений, право на сім'ю, контакти з родиною, відбування покарання.

Резюме

Гальцова Е.В. Сохранение контактов с семьей как соблюдение права осужденного на семью.

Рассматривается право осужденного на семью и его содержание, анализируются международные документы в сфере защиты прав и свобод человека, международные стандарты обращения с осужденными и отечественное уголовно-исполнительное законодательство, указывается на значимость семьи в жизни человека и ее позитивное влияние на его поведение, высказываются мнения ученых применительно этого, подчеркивается важность сохранения контактов с семьей как для общества, так и для ресоциализации осужденного, приводятся примеры негативных последствий для осужденного в случаях нарушения его права на семью, высказываются предложения по применению мероприятий по обеспечению контактов с семьей.

Ключевые слова: права и свободы, осужденный, право на семью, контакты с семьей, отбывание наказания.

Summary

Galtsova O. Family Contacts as Convict's Family Rights.

The author analyses convict's family rights and their purport, reviews rights and freedoms related international documents, international convict treatment standards and national penitentiary and enforcement law.

The article includes the decision of the Constitutional Court of Ukraine which recognises the family right a fundamental value essential for the full personal development in democratic society which is viewed as the right for life independent of state, local authorities, legal entities and individuals. The article underlines the importance of family for each person and emphasises the role of family in strengthening the state and society.

Key words: rights and freedoms, convict, family rights, family contacts, serving a prison term.